

Олексій
МУСТАФІН

СПРАВЖНЯ ІСТОРІЯ
СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Харків
«ФОЛІО»
2022

Розділ I

НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СВІТУ

НА РУЇНАХ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. «Варварські» королівства. Відлік нової доби в історії людства, яку називають «середніми віками», вчені зазвичай починають з **476 року**, коли остаточно припинила своє існування Західна Римська імперія. Для сучасників тих подій зміна історичних епох відбулася майже непомітно, — в їхньому щоденному житті мало що змінювалося. Найбільша держава стародавнього світу розпалася довго — протягом десятиліть. До постійних

Відлік нової доби в історії людства, яку називають «середніми віками», вчені зазвичай починають з 476 року.

змін володарів теж звикли. Та й Рим вже майже як два століття не був столицею, і його вже кілька разів встигли захопити і пограбувати війська «союзників», яких імператори самі запросили до себе на службу. Із втратою влади останнім імператором Італія перетворилася на ще одне «варварське» коро-

Варварські королівства у 526 році

лівство, подібне до утворених раніше Вестготського, Бургундського або ж Африканського (Вандальського).

«Варварськими» ці королівства називають тому, що влада у них належала колишнім ватажкам «варварських» племен (зазвичай — германцям), які проголосили себе самостійними володарями — королями. Озброєні одноплемінники володаря становили його військо і селилися на землях, що їх надавав король. Жили германці за своїми старовинними звичаями, і лише згодом ці звичаї були записані. Так з'явилися збірки законів, які історики називають **«варварськими правдами»**.

Більшість мешканців новоутворених королівств були колишніми римськими громадянами. Вони розмовляли латиною, жили за законами часів імперії і належали до церкви, яку очолював римський патріарх (або ж **папа римський**), тоді як «варвари» здебільшого були **аріанами**. З-поміж римлян були люди різних статків — і бідняки, які ледве зводили кінці з кінцями, і магнати, що іноді мали одразу по кілька маєтків у різних провінціях та чимало рабів. Тримати невільників у покорі в неспокійний час було складно, тому рабам зазвичай дозволяли заводити своє господарство. А найчастіше землю обробляли вільні селяни, які віддавали землевласникам

Вестготські королі. Мініатюра X ст. з «Кодексу Вігілі» (Музей Ескоріала)

частину вирощеного врожаю. Магнатами були не лише колишні римляни. Королі щедро роздавали маєтки «варварській» знаті та своїм дружинникам.

Володарі «варварських» королівств постійно воювали між собою, сподіваючись збільшити свої володіння за рахунок слабших сусідів.

2. Велике переселення народів. Розселилися на теренах колишньої Західної імперії і племена, що не мали державної влади. **Бербери** влаштувалися в Північній Африці, **шваби, бавари** і **лангобарди** — вздовж Дунаю. Східну Британію захопили **англи** та **сакси** (чимало саксів залишилося й на батьківщині — у долині Рейну та Ельби). У степах панували нащадки гунів: біля Чорного моря — **авари** та **булгари**, біля **Каспійського** — **хазари**, а далі на схід — **тюрки**. Середня Азія опинилася під вла-

Володарі «варварських» королівств вважали себе спадкоємцями Римської імперії.

дою **білих гунів**. Войовничі кочовики дошкуляли Персії і здійснювали походи в глиб Індії. Не дивно, що історики називають ці часи добою **Великого переселення народів**, хвилі якого загрожували поглинути рештки цивілізацій стародавнього світу.

Проте це не були часи суцільного занепаду. Володарі держав, що виникли на руїнах імперії, вважали себе її спадкоємцями і, як могли, дбали про свою «спадщину». Здобутки стародавньої вченості плекала й церква. Християнські ченці і надалі поширювали вчення Ісуса не лише серед мешканців колишніх римських провінцій, а й серед «варварів» — кельтів, герман-

Варварський ватажок. Фрагмент мозаїки V ст. з імператорського палацу в Константинополі

Євангеліст Іоанн. Мініатюра з ірландського рукопису VIII ст. (Бібліотека Трінті-коледжа в Дубліні)

ців, слов'ян. Чимало монастирів виникло в цей час в **Ірландії**, яка ніколи не знала влади Риму. Вихідці з цих монастирів дивували своїми глибокими знаннями навіть римських пап, і при цьому залишалися невтомними проповідниками, що в своїх мандрах досягали найвіддаленіших куточків Європи.

3. Хлодвіг та утворення Франкської держави. Після падіння Західної Римської імперії самостійним володарем намагався стати і колишній римський намісник Північної Галлії. Але проти нього повстали племена франків, що оселилися в цих краях за часів імперії. Їхній ватажок **Хлодвіг**, який належав до роду **Меровінгів**, здобув перемогу

Хрещення Хлодвіга. Кістяний рельєф IX ст. (Музей Пікардії)

в бою та став королем нової, **Франкської держави.**

Хлодвіг був хоробрим і талановитим полководцем, але водночас хитрою та підступною людиною. Заради влади він не гребував нічим. Знищивши усіх інших франкських ватажків, Хлодвіг скаржився, що нікого із родичів немає в живих — подейкували, таким чином він намагався з'ясувати, чи залишився хоча б хтось, хто міг зазіхати на королівський вінець. Вояка, який насмівся виступити проти нього при розподілі здобичі, володар привселюдно звинуватив у недбалості і вбив.

Хлодвіг хрестив франків за римським обрядом і уклав союз з церквою.

На відміну від сусідніх королів-аріан Хлодвіг довгий час залишався язичником, а коли наважився змінити віру, то й сам прийняв хрещення з рук римських священників, і своїх одноплемінників хрестив за римським обрядом. Вдячна церква визнала його за це своїм захисником і допомагала королю в державних справах.

4. Італія під владою Теодоріха Великого. В той час, коли Хлодвіг підкорював Галлію, Іта-

Палац Теодоріха в Равенні (сучасний вигляд)

лію захопив ватажок остготів **Теодоріх**. Щоправда, здобути штурмом столицю Равенну він так і не зміг. Тому вдався до хитрощів — домовився з королем Одоакром правити удвох, а під час святкового бенкету несподівано вихопив меч і одним ударом розрубав його навпіл. Корона залишилася одному Теодоріху.

Новий володар розумів, що його влада буде непевною, якщо він спиратиметься лише на своїх співплемінників, тому закликав їх жити в мирі з новими сусідами. Теодоріх наблизив до себе багатьох знатних римлян, прислухався до їхніх порад, поновив діяльність сенату та інших установ часів імперії, не шкодував грошей на ремонт громадських будівель та зведення нових церков. За його правління Італія насолоджувалася давно не баченим спокоєм. Подейкували, що навіть крадії припишкли. Не дивно, що вже за життя Теодоріха стали називати **Великим**.

З часом король поширив свою владу на лише на Італію, а й на Іспанію та Південну Галлію. Проте остаточно помири-

ти між собою власних підданих так і не зміг. Для колишніх римських громадян він залишався чужинцем, який до того ж вперто тримався аріанства. Коли ж до Теодоріха дійшли чутки, що римляни з його оточення готують змову, король жорстоко розправився з усіма підозрюваними. Серед інших стратили римського папу та колишнього найближчого радника короля, філософа **Боеція**. А невдовзі помер і сам Теодоріх.

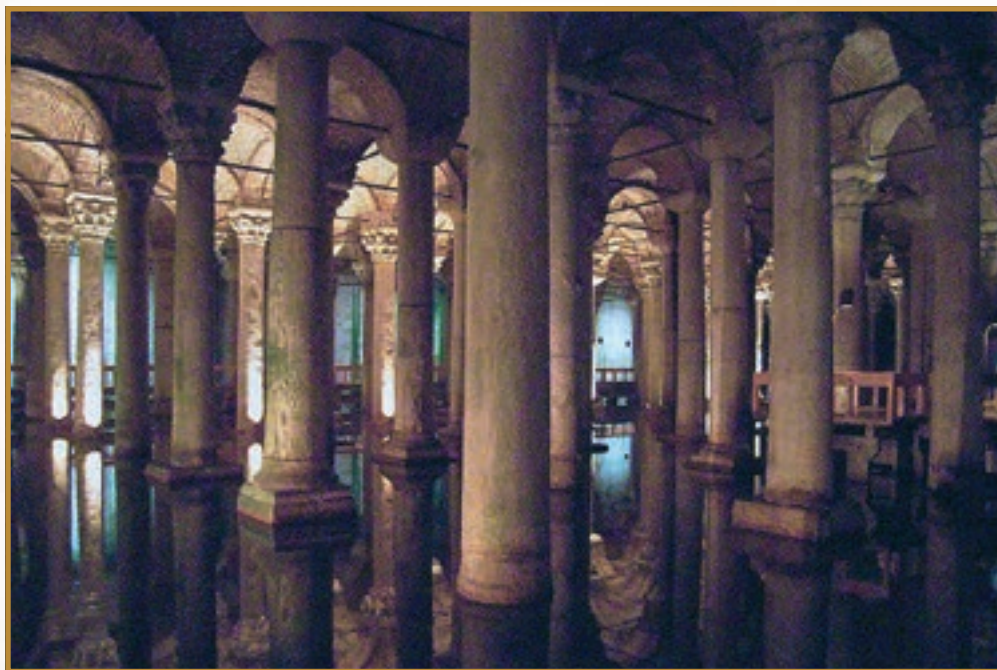
Боецій. Мініатюра XII ст.
(Бібліотека Кембріджського
університету)

Остаточно помирити
між собою германців і римлян
Теодоріх не зміг.

5. Народження Візантії. Під владою римських імператорів залишилися лише східні провінції колишньої «світової держави», мешканці яких спілкувалися не латиною, а грецькою мовою. Рим імперії більше не належав, столицею був Константинополь (сучасний Стамбул), проте і самі володарі, і їхні піддані продовжували називати себе римлянами, або ж на грецький лад — «*ромеями*». Сучасні історики, щоб не плутати середньовічну державу зі стародавньою, називають «імперію ромеїв» **Візантійською імперією**, або просто **Візантією**.

Під владою римських імператорів залишилися лише східні провінції колишньої «світової держави».

Серед мешканців Візантії не було єдності. Державу населяли різні народи. У Греції та Анатолії більшість християн були новірцями імператора. А серед мешканців Сирії, Палестини та Єгипту переважали прихильники **східних церков**. Влада вважала їх еретиками і жорстоко переслідувала. Однак Візантія не зазнала такого занепаду, як західні про-

Міське водосховище Константинополя — «Цистерна» (сучасний вигляд)

вінції колишньої єдиної імперії. Візантійські володарі дбали про розвиток сільського господарства, ремесла і торгівлі — адже їхня імперія лежала на перехресті морських і суходільних шляхів. Жвавим було й міське життя. Мешканці Константинополя, проте, цікавилися не так громадськими справами, як театральними і спортивними змаганнями. Суперники, що вболівали за різні колісниці, поділялися за кольорами — найбільше було «зелених» та «синіх». Час від часу, щоправда, вболівальники брали участь і в боротьбі за владу — домагалися від імператорів звільнення нена-

висних мешканцям посадовців, а деяких володарів навіть змушували зрікатися престолу.

СУСІДИ-СУПЕРНИКИ: ВІЗАНТІЯ ТА ПЕРСІЯ

1. Юстиніан I і спроба відродження «світової імперії». Відновити Римську імперію в усій її величі мріяв імператор **Юстиніан I**. Він упорядкував управління державою та збір податків, карав хабарників і водночас збільшив плату чиновникам, доручив переглянути й узгодити між собою всі закони, які діяли на той час у

Імператор Юстиніан I із придворними. Мозаїка в церкві Сан-Вітале (Равенна)

Розширення Візантійської імперії за правління Юстиніана I

імперії, — так з'явився славнозвісний **Кодекс Юстиніана**. Імператор намагався допомагати містам, захищав їхніх мешканців від зазіхань магнатів і водночас зміцнював владу власників над рабами і колонами.

Але відродити «державу рабовласників», якою був Рим «золотої доби», було вже неможливо. Магнати, невдоволені діями імператора, підбурили вболівальників повстати проти Юстиніана. Володар перелякався і хотів навіть тікати зі столиці, але його дружина, розумна та владна **Феодора**, перекона-

ла чоловіка залишитися в Константинополі. Врешті повстання придушили вояки, які зберегли вірність імператору.

Зламавши опір супротивників всередині імперії, Юстиніан почав відвойовувати колись втрачені західні провінції. Першою під владу Візантії повернули Африканське королівство, створене вандалськими королями. Приєднати Італію було важче. Війна з остготськими володарями тривала двадцять років, і перемога далася візантійцям дорогою ціною. В Іспанії полководці Юстиніана здобули лише південні області — для продовження боротьби в імперії вже не було снаги. Але імператор був задоволений — його влада тепер поширювалася майже на все Середземномор'я.

Кодекс Юстиніана узгодив між собою всі закони, які діяли в імперії.

З М І С Т

Розділ І НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СВІТУ

На руїнах Римської держави	5
Сусіди-суперники: Візантія та Персія	12
Виникнення ісламу і початок арабських завоювань	19
Арабський халіфат за часів найвищого піднесення	25
Імперія Карла Великого	32
Північна Європа на початку Середньовіччя. Вікінги	39
Візантія та нові держави Східної Європи	45
Угорська навала і створення Священної Римської імперії.....	53
Русь у ІХ—ХІ століттях	58
Феодалне суспільство: селяни і шляхта	65
Міста на світанку Середньовіччя	76
Християнська церква у феодалному суспільстві. «Великий розкол» і піднесення папства.....	87
Мусульманський світ у вирі усобиць	96
Індія за раджпутської доби	104
Держави Південно-Східної Азії та Тихого океану.....	111
Китай і Японія на початку середньовіччя	117
Мексика за тольтекської доби	124

Розділ ІІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ЗЛАМІ. ДОБА ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ І МОНГОЛЬСЬКИХ ЗАГАРБАНЬ

Перший хрестовий похід.....	131
Держави хрестоносців	137

Зміни в господарському і культурному житті Європи.....	142
Між вірою і знанням	151
Європейські держави у XII столітті	158
Нові держави мусульманського світу.....	164
Папство за часів Іннокентія III. Хрестоносці у Європі	171
Чингісхан і створення Монгольської держави.....	180
Між хрестоносцями і монголами	185
Розпад Монгольської імперії і занепад хрестоносного руху	193

Розділ III
«ОСІНЬ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ».
УТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ДЕРЖАВ

Час змін і випробувань.....	202
Утвердження станово-представницької монархії в Англії	212
Створення централізованої держави у Франції. Початок Столітньої війни.....	219
Завершення централізації Франції. Бургундська держава і утворення Нідерландів	226
По інший бік Європи: Польща, Литва і балтійські держави	233
Німеччина і Чехія у XIV—XV ст. Гуситські війни	239
Північна Італія: батьківщина Відродження	249
Від Середземного моря до Атлантичного океану.....	257
Золота Орда і Тимур. Становлення Московської централізованої держави.....	267
Утворення Османської централізованої держави. Падіння Константинополя.....	275
Мамлюцький Єгипет, Делійський султанат і держави Південно-Східної Азії	286
Японія під владою сьогунів. Утвердження династії Мін у Китаї	298
Імперії Американського континенту	306